

AFGANİSTAN'DAKİ DEĞİŞİM VE BÜYÜK AVRASYA İÇİN DOĞAN YENİ FIRSATLAR

Mokhmad Akhiyadov

Referans için: Akhiyadov, Mokhmad. "Afganistan'daki Değişim ve Büyük Avrasya İçin Doğan Yeni Fırsatlar". INSAMER Analiz. 17.08.2021.

 Analiz

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın ülkeyi kontrolü altına alması, bazı uzmanlar tarafından Çin ve Rusya başta olmak üzere bölgedeki devletler için büyük sorun olarak yansıtılmakta. Ancak burada gözden kaçırılan bir husus var; o da Afganistan'daki güç dengesinin değişmesiyle birlikte söz konusu devletler için yeni, büyük jeoekonomik ve jeopolitik fırsatların ortaya çıkması ihtimalinin bulunması. Sonuç itibarıyla 20 yıl sonra başarısız taraf olarak Afganistan'dan çekilen ABD, şüphesiz yakın müttefikleri gözünde de itibar kaybına uğramıştır. Rusya ve Çin gibi

bölge devletleri ise, Afganistan'da istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilirlerse kendi aralarındaki iş birliğini artırma fırsatı da yakalamış olacaklardır. Bu bağlamda -fonksiyonları itibarıyla birbirinden farklı olsa da- Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi oluşumlar ön plana çıkacaktır.

ABD ve NATO ülkelerinin 1 Mayıs'ta Afgan topraklarından askerlerini resmî olarak çekmeye başlamasının ardından Ülke Taliban'ın eline geçti. Böylece bir taraftan 20 yıl boyunca ABD önderliğindeki güçlerle

Taliban arasında devam eden savaş sona ererken diğer taraftan Afganistan hızla bir iç savaşa sürüklenmeye başladı. İlk başta Amerikan ordusunun ülkeyi 11 Eylül'e kadar tamamen terk edeceği bildirilmişti; ancak daha sonra ABD Başkanı Joe Biden bu tarihi daha erkene alarak 31 Ağustos'a kadar "Amerikan tarihinin en uzun savaşını sona erdirme" sözünü verdi. Aslında Amerikan tarihinin bu en uzun savaşı aynı zamanda en yıkıcı olanlardan da biri. Yaklaşık 2 trilyon dolara mal olan savaşta, ABD en az 2.400 askerini ve 4.000 özel askerî şirket çalışanını kaybetti. Savaş yılları boyunca Afganistan toplumunun verdiği kayıp ise bununla kıyaslanamayacak kadar büyük. Afganistan'da bu süre boyunca askerî personel ve siviller dâhil olmak üzere yaklaşık 150.000 kişi hayatını kaybetti.

Bugün Amerikan askerleri Afganistan topraklarından çekilirken ülkedeki siyasi kriz hızla büyüyor ve Taliban ülkede her gün yeni bölgeleri ele geçirdiğini duyuruyor. Nitekim Taliban 15 Ağustos'ta başkent Kâbil'e girerek ülke yönetimini devraldığını açıkladı. Her ne kadar bu durum Afganistan'ın bir iç sorunu gibi görünse de burada yaşanan

gelişmeler bütün bölge ülkelerini çok yakından ilgilendiriyor. Özellikle Afganistan'la doğrudan sınırı olan ülkeler büyük telaş içinde. Bu ülkelerin başında da Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Orta Asya ülkeleri ve dolaylı olarak Rusya geliyor. Zira hâlihazırda Afganistan'ın Orta Asya ülkeleriyle olan sınır

bölgelerinin tamamı Taliban tarafından kontrol ediliyor.

Söz konusu sınır bölgelerinin Taliban'ın kontrolüne geçmesi, bölge devletleri nezdinde hem jeostratejik hem de jeoekonomik sonuçlara yol açacak bir gelişmedir. Zira Taliban'ın en büyük destekçisi olan Pakistan ile Afganistan arasındaki ticaretin büyük bir kısmının geçtiği Spin Boldak Sınır Kapısı, aynı zamanda denize erişimi olmayan Afganistan'ı Pakistan limanlarına bağladığından bu bölgenin Taliban'ın

kontrolünde olması, örgütün Pakistan'dan aldığı desteğin daha da artmasını mümkün kılacaktır. Afganistan'ın kuzey sınırlarının Taliban'ın kontrolüne geçmesi ise hem ülke içi dengeler açısından hem de bölge devletleri açısından önemli bir gelişmedir. En önemlisi de Taliban'ın sınır bölgelerinin kontrolünü ele geçirmesi, geri çekilen Afgan

ABD başta olmak üzere NATO güçleri Afganistan'dan çekilince, Afganistan'daki gelişmeler artık Batı ülkelerinden daha çok Büyük Avrasya bölgesindeki aktörlerin -Rusya, Çin, İran, Pakistan, Hindistan ve Orta Asya ülkeleri- "baş ağrısı" olmaya başlamıştır.

askerlerinin komşu ülkelere sığınmalarını da engelleyecektir. Bu minvalde Afganistan'daki çatışmaların kendi sınırlarına yaklaştığını gören Orta Asya ülkeleri ve Rusya da bölgedeki son gelişmelerden duydukları endişeleri açıkça dile getirmeye başlamıştır.

Afganistan'ın Taliban'ın kontrolüne geçmesi, bir yandan bölge devletleri için büyük endişeye neden olurken diğer yandan da onları birbiriyle daha yakın bir iş birliği kurmaya itmektedir. Bu bağlamda ilk ele alınması gereken ittifak, özellikle son Dağlık Karabağ Savaşı'nda koruduğu sessizlikten dolayı birçok eleştiriye maruz kalan Rusya'nın başını çektiği KGAÖ'dür (Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü). Örgütün diğer üyeleri ise Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Belarus'tur. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Afganistan'dan gelebilecek tehditler karşısında KGAÖ üyelerinin ortaklaşa alacağı önlem, örgüte Dağlık Karabağ'da zedelenen itibarını düzeltme imkânı da verecektir. Nitekim son birkaç aydır KGAÖ'nün en önemli gündemi Afganistan'daki gelişmeler ve Tacik-Afgan sınırında yaşanabilecek her türlü krizin önlenmesidir. Temmuz ayında bu askerî-politik bloktan yardım talep eden Duşanbe'ye, Tacik-Afgan sınırındaki gelişmelerin bu aşamasında ülkeye askerî destek gönderilmesine gerek olmadığı ancak yine de maddi ve teknik desteğin

ihtimal dışı bırakılmadığı cevabı verilmiştir.

Daha önce KGAÖ üyesi olan ancak 2012'de örgütten çıkan Özbekistan da Orta Asya'da Afganistan'la sınırı olan ülkeler arasındadır. Afganistan'daki çatışmaların tekrar tırmanmasından sonra KGAÖ'den kendisine geri dönüş teklifi gelmediğini belirten Taşkent yönetimi, dokuz yıl önce, örgütten çıkışının doğrudan Afganistan'daki gelişmelerle ilgili olduğunu açıklamış ve Afganistan'a yönelik bir ittifak (KGAÖ) kapsamında politika izlemek yerine ikili ilişkilere ağırlık vermeye kararlı olduğunu bildirmişti. Ancak her ne kadar Özbekistan dış politikasındaki bu değişim "ikili ilişkiler" söylemiyle açıklanmaya çalışılsa da o dönemde ülke yönetiminin ABD ile daha yakın ilişkiler kurma çabası içinde olduğu bilinmektedir.

2001-2005'te ABD, Afganistan operasyonunu desteklemek amacıyla Özbekistan'daki Karşı-Hanabad Hava Üssü'nü kullanmış; fakat bu üs, Taşkent ve Washington arasındaki ilişkilerin soğumasının ardından kapatılmıştır. 2021 Mayıs ayından itibaren medyada, Afganistan'dan çekilmeye başlayan ABD'nin Kâbil hükümetini desteklemek için askerlerini yeniden Özbekistan'a (ve Tacikistan'a) yerleştirmek istediğine dair haberler çıkmış ancak Taşkent, ülkede yabancı üslerin konuşlandırılmasını yasaklayan yasaya atıfta bulunarak bu iddiaları reddetmiştir.

Özbekistan, KGAÖ'den ayrılmasına rağmen Rusya ile askerî iş birliğini geliştirmeye devam etmektedir. İki taraf her yıl askerî personelini yetiştirmek için ortak etkinlikler düzenlemektedir. Nitekim Nisan 2021'de iki ülke 2021-2025 Stratejik Askerî Ortaklık Programı'nı imzalamıştır. Bu anlaşma, inisiyatifin Özbekistan'ı "yedek hava üssü" olarak gören Washington'dan Moskova'ya geçtiğini gösteren bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ayrıca 5 Ağustos 2021'de Rusya Silahlı Kuvvetlerinin Tacikistan'ın Afganistan sınırındaki Harb-Maydon eğitim sahasında Tacikistan ve Özbekistan silahlı kuvvetleriyle geniş çaplı tatbikata başladığı, 10 Ağustos'a kadar süren tatbikata üç ülkeden 2.500'den fazla asker katıldığı bilinmektedir. Bunun öncesinde de Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Moskova'nın KGAÖ kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getireceğini ve müttefiklerine yönelik her türlü saldırganlığı önleyeceğini açıklamıştır.

Peki, KGAÖ'yü harekete geçirmekte acele etmeyen Rusya neden ikili ilişkiler kapsamında Orta Asya ülkelerinin Afganistan sınırlarında büyük askerî tatbikatlar düzenliyor? Rusya'nın burada birkaç hedefi var. Birincisi, Tacikistan ve Özbekistan örnekleri üzerinden kendisinin müttefiki olan yakın çevre ülkelerine her zaman yardım etmeye hazır olduğunu göstermeye çalışıyor. Farklı bir ifadeyle kendisinin hâlâ eski Sovyet

coğrafyasında "büyük ağabey" olduğunu gösteriyor. İkincisi, Afganistan'da hızlı bir şekilde ilerleyen Taliban'a kendi kırmızı çizgisini gösteriyor. 8 Temmuz 2021'de Moskova'da Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Afganistan Özel Temsilcisi Zamir Kabulov ile görüşen Taliban'ın Rusya'ya önemli güvenceler verdiği belirtiliyor. Bunlardan en önemlisi de Orta Asya ülkelerinin sınırlarının hiçbir şekilde ihlal edilmeyeceğidir. Ancak Rusya yine de sınır bölgelerinde askerî tatbikatlar düzenleyerek Taliban'a söz konusu güvenceleri hatırlatmayı amaçlıyor. Üçüncü hedef ise, Taliban'la anlaşmazlıklar yaşayan DAESH mensuplarının Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a girişlerinin engellenmesidir. Zira Rusya'nın söz konusu üç ülkeden son ikisiyle arasında vizesiz bir rejim olduğundan bu ülkelere sızan terör mensuplarının tespit edilememesi durumu, Rusya için büyük bir tehdit oluşturabilir.

Rusya'nın Afganistan politikası "herkesle iyi geçinmek" olarak özetlenebilir. Ancak yine de Moskova'da Taliban'ın bütün ülkeyi kontrol altına almasının sadece bir zaman meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki son zamanlarda Moskova, Rusya'da yasak listesinde olmasına rağmen Taliban'la olan temaslarını artırmıştır.

ABD başta olmak üzere NATO güçleri Afganistan'dan çekilince, Afganistan'daki

gelişmeler artık Batı ülkelerinden daha çok Büyük Avrasya bölgesindeki aktörlerin -Rusya, Çin, İran, Pakistan, Hindistan ve Orta Asya ülkeleri- “baş ağrısı” olmaya başlamıştır. Zira Batı ülkeleri Afganistan’dan ayrılabilir, ancak komşuları hep orada kalacaktır. Aynı zamanda, söz konusu bu komşularının Afganistan’daki krizin çözümüne yönelik geliştirecekleri ortak yaklaşım, Afgan devletini ve toplumunu olumlu ya da olumsuz etkileyecek en önemli dış faktör olacaktır.

Bu bağlamda, söz konusu komşularının Afganistan’ın içinde bulunduğu krizle ilgili farklı yaklaşımlar sergilediğini ve bazı durumlarda bu yaklaşımlarının birbiriyle çok çelişkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu devletler yıllar içinde sadece Taliban ve Kâbil hükümetiyle etkileşim kurmakla kalmamış, aynı zamanda Afgan eyaletlerinde güçlenen çeşitli siyasi gruplarla da iletişim içinde olmayı tercih etmiştir.

Bölge devletleri, Afganistan’ın siyasi istikrar, sosyal kapsayıcılık ve dinî hoşgörünün geçerli olduğu bir ülke olmasını tercih etmektedir. Ancak mevcut durumda bunun pek mümkün olmadığını bilen bölge aktörleri en azından Afgan krizinin kendi topraklarına sıçramaması için çaba göstermekte ve “bana dokunmayan yılan bin yaşasın” düsturuyla hareket etmektedir.

Yukarıda bahsi geçen bölge ülkelerinin

ortak noktası ise, bir şekilde ŞİÖ (Şanghay İşbirliği Örgütü) içinde yer almalarıdır. Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve Orta Asya ülkelerinin çoğunun üye olduğu ve Afganistan’ın gözlemci olarak yer aldığı örgüt, önümüzdeki dönemde Afganistan’ın geleceğinin tartışıldığı önemli uluslararası platformlardan biri hâline gelebilir. Nitekim 2005 yılından bu yana ŞİÖ-Afganistan Temas Grubu faaliyet göstermektedir. Ancak şimdiye kadar bu temas grubunun önemli bir başarıya imza attığını söylemek pek mümkün değildir. Zira varlığı hep NATO’nun gölgesinde kalmıştır. Diğer taraftan NATO’nun Afganistan’dan çekildiği bu dönemde örgüt için bu gidişatı tersine çevirme fırsatının doğduğu da söylenebilir. Bu bağlamda ŞİÖ’nün en önemli avantajlarından biri, yetki alanlarının kalın çizgilerle belirlenmemiş olmasıdır. Örneğin NATO gibi askerî bir ittifak olmayan örgütün hareket alanı daha geniştir.

ŞİÖ’nün geniş bir yelpazeye yayılan yetkileri bir taraftan Afganistan krizinin çözümü konusunda belli avantajlar sağlarken, diğer taraftan aslında örgüt üyeleri arasındaki anlaşmazlığı da yansıtmaktadır. Bu bağlamda en çok dikkat çeken üyeler Çin ve Rusya’dır. Çin örgütün daha çok ekonomik entegrasyona ağırlık vermesi gerektiğini savunurken Rusya ise geleneksel faaliyetlerini -terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılıkla mücadele- koruması konusunda ısrar etmektedir. Zira Rusya,

Çin'in örgüt üyeleri arasındaki ekonomik iş birliğini artırarak Orta Asya'da başat güç olmaya çalıştığını düşünmektedir.

Afganistan'ın geleceği konusunda ŞİÖ üyeleri arasında (öncelikle Hindistan ve Pakistan arasında) var olan önemli anlaşmazlıklar dikkate alındığında, örgüt üyelerinin bu anlaşmazlıkları aşmak için çeşitli sayıda katılımcıyla çok taraflı mekanizmalar kurmaya çalışacakları anlaşılmaktadır. Üstelik örgüt şemsiyesi altında yürütülecek bu tür "mobil koalisyonlar"ın aralarında büyük anlaşmazlıklar bulunan üyelerin hepsini bünyesine alma zorunluluğu bulunmadığı için bu koalisyonlar, bölge devletlerinin aralarındaki iş birliğini artırmaları için önemli avantajlar sunacaktır. Bununla birlikte ilgili ülkeler arasında kurulacak koalisyonların yürüteceği projelerde diğer örgüt üyelerinin ulusal çıkarlarına zarar verilmeyeceğinin garanti edilmesi, en önemli meselelerden biri olacaktır. Çünkü bazı üyelerin Afganistan'ın kalkınması için öngördüğü yol diğer üyeler için sıfır toplamı bir oyun gibi görünmektedir.

ŞİÖ için en kötü senaryo, bazı üyelerinin Afganistan sorununa ilişkin yaklaşımlarını diğer üyelere empoze etmeye çalışması ve bunun sonucunda örgüt için açık veya gizli bir bölünmenin ortaya çıkmasıdır. Nitekim bu tür anlaşmazlıklar 2009-2017 yılları arasında ŞİÖ-Afganistan Temas

Grubu'nu çalışamaz duruma getirmiştir. Aynı zamanda Afganistan'ın bu süreçteki rolü sadece örgütten ekonomik ve askerî yardım alan bir ülke konumuna da indirgenemez; çünkü Afganistan'ın aktif katılımı olmadan örgüt kapsamında yürütülecek Afgan projelerinin başarılı olması mümkün değildir. Örneğin, yönetimde kim olursa olsun Afganistan'ın Orta ve Güney Asya'yı birbirine bağlayacak olan çeşitli ulaşım ve enerji projelerine katılımı örgüt üyeleri arasında ekonomik entegrasyonun sağlanması için kritik öneme sahiptir.

Sonuç

Çoğu uzman, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ve Taliban'ın ülke yönetimini ele geçirmesinin Rusya ve Çin gibi aktörler için büyük sorunlar ortaya çıkaracağını savunurken genellikle Taliban'ın niteliğini gözden kaçırmaktadır. Taliban, diğer örgütlerden farklı olarak daha çok "ulusal misyon" taşıyan ve çoğunlukla Peştunlardan oluşan bir örgüttür. Farklı bir ifadeyle Taliban'ın misyonu küresel olmaktan ziyade daha çok Afganistan sınırları içinde kalmaktadır. Nitekim Taliban'ın Rusya ve Çin'e verdiği güvencelerin temelinde, "Afganistan toprakları dışında hiçbir yerde gözünün olmadığı" savı yer almaktadır. Buradan yola çıkarak, Taliban'ın tam zaferi -en azından kısa vadede- bölgede istikrarı

artıracak bir durum olacaktır; çünkü savaştan yeni çıkan Taliban, hükümetini ayakta tutmak ve ekonomiyi geliştirmek için çaba harcayacaktır. Böyle bir ortamda dış yatırımlara ve desteğe ihtiyaç duyan Taliban, Rusya ve Çin gibi bölge güçlerini karşısına alacak faaliyetlerden kaçınacaktır. Bu da ŞİÖ gibi oluşumlar için yeni fırsatlar doğuracaktır.

Ancak bu durum orta ve uzun vadede Taliban'ın aynı şekilde hareket edeceği anlamına da gelmemektedir; zira geçmişteki ABD-Taliban ilişkisi buna güzel bir örnektir. ABD 1990'lara kadar Sovyet işgaline karşı mücadele eden mücahitlere yardım etmiş, ancak Taliban'ın Afganistan İslam Emirliği'ni kurmasından beş yıl sonra, Taliban tarafından desteklenen el-Kaide'nin 11 Eylül saldırılarını düzenlemesi üzerine, Taliban ABD'nin düşmanı olmuştur. Dolayısıyla ABD'nin çekildiği bu dönemde Rusya ve Çin gibi devletlerin Taliban ile görüşmeler

başlatması ve kısa vadede aralarındaki ekonomik iş birliğini geliştirecek gibi bir görüntü vermeleri, bu ilişkilerin hep böyle devam edeceği anlamına da gelmemektedir. Nitekim Afganistan'la komşu olan ülkelerde -her ne kadar Taliban onlara saldırmayacağı sözünü vermiş olsa da- muhalif kesimlerin Taliban'ın zaferinden esinlenerek harekete geçme olasılığı da göz önünde bulundurulmaktadır. Bu durumu engellemeye çalışan bölge ülkelerinin aralarındaki iş birliğini arttırma ihtimali yüksektir.

Sonuç olarak bölgede Çin ve Rusya önderliğindeki ittifaklar, ABD ve müttefiklerinin başarısız olduğu yerde başarı gösterebilirse bu, belki de 21. yüzyılda değişen uluslararası ilişkilerin doğasını yansıtan bir durum olacaktır. Afganistan konusundaki olası başarı, diğer alanlarda bölge ülkeleri arasındaki iş birliğine de güçlü bir ivme kazandıracaktır.